

W kierunku modelu akceptowanych wartości

Agata Goździewicz-Rostankowska*

*Uniwersytet Gdański
Instytut Psychologii*

Piotr K. Oleś

*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Psychologii*

TOWARDS THE MODEL OF ACCEPTED VALUES

Abstract. The aim of this article is an optimization of the model of accepted values and its validation by means of confirmatory factor analysis. A total of 335 students (229 F and 106 M) were tested with Values Assessment Scale. The model of accepted values with satisfactory goodness-of-fit indices, included (I) Effectiveness, (II) Spiritual Development, (III) Hedonism, and (IV) Self-realization and personal development. The results are discussed in reference to the theory of Schwartz.

Key words: values, factor analysis, students, value dimensions.

WSTĘP

Wartości mają istotne znaczenie w funkcjonowaniu człowieka ze względu na ich związek z motywacją i systemem znaczeń osobistych (Oleś, 2002; Ciecuch i Schwartz, 2012).

Poszukiwania w obszarze psychologii wartości dotyczą wielu różnych aspektów. Jednym z nich – obok kwestii akceptacji – jest próba określenia wzajemnych relacji między poszczególnymi wartościami zmierzająca do utworzenia całościowego modelu preferencji wartości. Takie analizy prowadzili Schwartz i Boehnke (2004), Ciecuch i Schwartz (2012) oraz Ciecuch (2013),

* Adres do korespondencji – AGATA GOŹDZIEWICZ-ROSTANKOWSKA – Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański, ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk; e-mail: psyag@ug.edu.pl

wykorzystując w tym celu confirmacyjną analizę czynnikową¹ (por. Hox i Bechger, 1998; Brown, 2006; Bollen, 1989). Potwierdzali w ten sposób wcześniej uzyskany model stanowiący swoistą mapę wartości i ich struktury. Metoda ta została również wykorzystana w niniejszym artykule. Jego celem jest zaprezentowanie empirycznego modelu wartości akceptowanych przez studentów kończących studia.

WARTOŚCIOWANIE

Wartościowanie stanowi ważny element aktywności człowieka. Wynika to z konieczności podejmowania decyzji dotyczących działania w środowisku; jedną z podstawowych tendencji jest dążenie do tego, co jest uznane za dobre, i unikanie tego, co jest uznane za złe (Wojciszke, 1988).

Wartościowanie można również ująć jako proces nadawania znaczeń, stąd istotne jest tu dotarcie do systemów znaczeń osobistych tworzonych przez poszczególnych ludzi. Podczas badań indywidualnych warto zatem dążyć do uzyskania osobistej interpretacji wartości. Jest to ciekawe i odkrywczе, ale mało przydatne w analizach grupowych (Hermans i Hermans-Jansen, 2000; Hermans i Oleś, 1994, 1996, 1999).

Perspektywę poznawczą w rozumieniu zjawiska wartościowania prezentuje Cervone (2004), autor koncepcji architektury osobowości (*Knowledge and Appraisal Personality Structure* – KAPA), na którą składają się: wiedza będąca trwałą strukturalną właściwością osobowości i wartościowanie jako proces dynamiczny. Wiedza obejmuje przekonania na temat wartości, wartościowania zaś można ująć jako sądy dotyczące dynamicznej relacji Ja–świat i pozwalające na nadanie osobistego znaczenia okolicznościom i zdarzeniom.

Podobne rozwiązanie zaproponował Reykowski w swojej Regulacyjnej Teorii Osobowości (RTO), w której na sieć poznawczą składają się sieć operacyjna (mapa świata i zasobnik reguł działania) oraz sieć wartości (oceny) (Reykowski, 1988; Kofta, 2009). Wartości (i cele) stanowią też ważny komponent kognitywno-afektywnego systemu osobowości (Mischel i Shoda, 1995).

Istnieje duża różnorodność podejść do problematyki wartości. Wartości mogą być związane z przeżyciami człowieka (por. Allport, 1968a) i rozumiane jako znaczenia, spostrzegane jako związane z Ja i doświadczane z reguły jako pozytywne. Przedstawiciele psychologii humanistycznej nie stworzyli klarownej definicji wartości. Z różnych opracowań można wywnioskować, że wartością jest dla człowieka to, co odczuwa lub uważa za dobre, przyjemne albo to, co wybiera (Maslow, 1968). Wartości mogą być też utożsamiane z przeżyciami człowieka lub z rezultatami procesu wartościowania (wartości subiektywne) (Rogers, 1964). Natomiast według psychologii egzystencjalnej wartości istnieją obiektywnie, a zadanie człowieka polega na odkryciu ich i odpowiednim kształtowaniu własnej egzystencji (Frankl, 1976; Opoczyńska, 1999; Oleś, 2009).

¹ Por. najnowsze analizy Ciecucha i Schwartz (2012), Ciecucha i Davidova (2012) oraz Schwartz i współautorów (2012).

We współczesnej psychologii najczęściej ujmuje się wartości jako przekonania (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992). System wartości stanowi centralną część w strukturze przekonań; są one blisko związane z przekonaniem na temat ja, co świadczy o ich wadze i istotnych funkcjach regulacyjnych (por. Brzozowski, 1996). Wartości definiuje się jako trwale przekonania dotyczące tego, że specyficzny sposób zachowania lub stan finalny egzystencji jest lepszy niż przeciwstawny czy też odwrotny sposób postępowania lub stan finalny egzystencji (Rokeach, 1973, s. 5).

Schwartz (2001) uznaje wartości za kognitywną reprezentację ludzkich celów. Można więc je uznać za pojęcia lub przekonania, które odnoszą się do pożądanego celu aktywności człowieka, wykraczają poza konkretne sytuacje, kierują procesami wyboru i oceny zachowania, wartości uporządkowane są w indywidualne hierarchie ważności (Brzozowski, 2002; Oleś, 2002; Schwartz i Bilsky, 1990). Według Schwartza poszczególne wartości (jest ich 56) układają się w 10 kategorii: kierowanie sobą, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia, władza, bezpieczeństwo, przystosowanie, tradycja, życzliwość, uniwersalizm² (Wojciszke, 2002; Brzozowski, 2002, 2007; Martynowicz, 2004; Boski, 2009). Schwartz i Bilsky (1990) uznają, że wartości stanowią czynniki motywacyjne, które służą realizacji interesów indywidualnych i grupowych. Wartości mogą być ze sobą zgodne lub pozostawać w konflikcie. Schwartz ujmuje wartości w dwa ortogonalne wymiary: (1) umacnianie ja³ – przekraczanie ja⁴ oraz (2) otwartość na zmiany⁵ – zachowawczość⁶ (Schwartz i Boehnke, 2004; por. Brzozowski, 2002).

W nowszej propozycji teoretycznej Schwartz (2007; Schwartz i in., 2012; por. Boski, 2009) struktura wartości ma układ dwuwymiarowy. Na osi horyzontalnej umiejscowione są wartości dotyczące jednostki (np. hedonizm) vs wartości zorientowane na ponadosobowe obiekty społeczne (np. tradycja). Na osi wertykalnej przeciwstawione są wartości dotyczące wzrostu i ochrony *status quo*, co stanowi nawiązanie do prac Masłowa (1990) i Rogersa (Boski, 2009, s. 175), przy czym problematyka rozwoju-ochrony nie ogranicza się do jednostkowego ja. Odnosząc te wymiary do siebie można zauważyć, że zmiana jednostkowa (otwartość na zmiany) lub społeczna (przekraczanie ja) jest możliwa dzięki wartościom wzrostu; podobnie wartości ochrony mogą mieć formę jednostkową (umacnianie ja) lub społeczną (zachowawczość).

W swoim najnowszym opracowaniu Schwartz ze współpracownikami (2012) proponuje wersję teorii o większej niż oryginalna sile eksplanacyjnej i heurystycznej. W aktualnej wersji definiowanych jest 19 wartości, które zostały uporządkowane na kontinuum opartym na ich komplementarnej bądź

² Szerzej por. Brzozowski (2002, 2007) oraz Martynowicz (2004).

³ Według Wojciszke (2002) jest to „koncentracja na własnym interesie”, a według Boskiego (2009) „podwyższanie własnego ja”.

⁴ Wojciszke (2002) używa określenia „wyjście poza własny interes”, a Boski (2009) „przekraczanie własnego ja”.

⁵ Boski (2009) tłumaczy tę nazwę jako „otwartość na zmianę”.

⁶ Wojciszke (2002) i Boski (2009) używają nazwy „konserwatyzm”.

konfliktowej motywacji, wyrażając ochronę siebie vs rozwój oraz koncentrację na sobie vs koncentrację na innych.

Klasyfikacje wartości dają informacje na temat możliwości ich grupowania. Z psychologicznego punktu widzenia interesujące wydaje się to, jakie wartości są wybierane i w jakim stopniu cenione oraz w jakie zespoły się one łączą na podstawie wyborów i ocen respondentów (Płużek i Oleś, 1990; por. Oleś, 1989).

PROBLEMATYKA BADAŃ

Celem prezentowanych badań było dążenie do uzyskania całościowego modelu preferencji wartości poprzez zastosowanie confirmacyjnej analizy czynnikowej w wariancie ze wskaźnikami efektowymi (por. Hox i Bechger, 1998; Brown, 2006; Bollen, 1989; Bedyńska i Książek, 2012; Konarski, 2009). Daje ona możliwość potwierdzenia dopuszczalności ukrytych konstruktów psychologicznych poprzez pozytywnie zweryfikowaną hipotezę ich wpływu na zachowania, którego wskaźnikami są w analizowanym przypadku poszczególne oceny wartości. Wykorzystując confirmacyjną analizę czynnikową, próbowano empirycznie potwierdzić istnienie teoretycznego konstruktów – struktury akceptowanych wartości.

Jedną z metod optymalizacji modeli teoretycznych jest modelowanie równań strukturalnych. Pozwala ona na określenie stopnia dopasowania macierzy danych do założonego modelu teoretycznego, co umożliwia z kolei potwierdzenie go bądź odrzucenie. Jest to możliwe dzięki wyodrębnianiu i dookreśleniu czynników stanowiących ukryte zmienne psychologiczne (tj. konstrukty pojęciowe). W przypadku bardziej rozbudowanych modeli trafnym zabiegiem jest ich podział na mniejsze fragmenty i dokonanie ich weryfikacji. Proces ten pozwala na lepsze zrozumienie wewnętrznej zasady organizacji wyodrębnianej zmiennej latentnej. Zanim więc zostanie testowana hipoteza o dopuszczalności istnienia całościowego modelu, w pierwszym etapie analiz powinny być zweryfikowane hipotezy szczegółowe o dopuszczalności każdego z subkonstruktów występujących w modelu końcowym.

METODA

Osoby badane i przebieg badań

Badania zostały przeprowadzone grupowo w listopadzie i grudniu 2008 roku i obejmowały studentów państwowej uczelni wyższej w mieście liczącym powyżej 200 tysięcy mieszkańców (Goździewicz, 2010). Badanym zapewniono anonimowość; zostali oni również poinformowani o naukowym charakterze badań.

Próba liczyła 335 osób, w tym 229 kobiet i 106 mężczyzn w wieku 21-28 lat (średnia $M = 22,81$, $SD = 1,04$). W próbie dominowały osoby stanu wolnego, $N = 326$, co stanowi 97,3%, bezdzietne ($N = 328$; 97,9% próby). Prawie połowa badanych mieszka w mieście poniżej 200 tys. mieszkańców ($N = 161$; 48,1%

próby), pozostałą część stanowią mieszkańcy wsi ($N = 89$ osób; 26,6% próby) oraz miasta powyżej 200 tys. mieszkańców ($N = 85$; 25,4% próby).

Zastosowane metody

Skala Oceny Wartości jest częścią skal opracowanych przez Olesia (1989). Składa się z listy 40 wartości ocenianych przez badanych na skali typu Likerta pod względem ich ważności we własnym życiu (od 0 – w żadnym stopniu do 6 – w największym stopniu). Konstruując listy wartości, Oleś (1989) posługiwał się metodą racjonalną, czerpiąc ze źródeł psychologicznych i filozoficznych dotyczących wartości akceptowanych i godnych akceptacji, oraz metodą empiryczną, zbierając ankiety od studentów celem sprawdzenia, w jaki sposób formułują oni akceptowane przez siebie wartości (por. Oleś, 1989). Sformułowania poszczególnych wartości nawiązują do metody Rokeacha (por. Brzozowski, 1996). Wszystkie określenia dobrano tak, aby były najbliższe opisowi podanemu przez badanych. W badaniu oceniane są dwa aspekty: (1) preferencja wartości oraz (2) poczucie realizacji wartości (Oleś, 1995).

WYNIKI BADAŃ

Struktura akceptowanych wartości

Przeprowadzone analizy statystyczne miały umożliwić skonstruowanie modelu ścieżkowego najlepiej dopasowanego do zebranych danych empirycznych. Model ten następnie został oceniony pod względem jego teoretycznej poprawności. Zastosowano metodę hierarchicznej confirmacyjnej analizy czynnikowej. W pierwszym etapie analiz podzielono model na mniejsze fragmenty i dokonano weryfikacji dopuszczalności każdego z subkonstruktów występujących w modelu końcowym, a następnie przetestowano hipotezę o dopuszczalności istnienia całościowego modelu.

Przedstawiony na Rysunku 1 model akceptowanych wartości jest dobrze dopasowany do danych, o czym świadczą wskaźniki psychometryczne (RMSEA, PCLOSE, GFI, AGFI). Oznacza to empiryczne potwierdzenie hipotetycznego konstruktów, jakim jest struktura akceptowanych wartości (por. Brown, 2006; Bollen, 1989).

Uzyskano cztery konstrukty pojęciowe: (I) Skuteczność, (II) Rozwój duchowy, (III) Hedonizm, (IV) Samorealizacja – rozwój osobisty. Wyróżnione konstrukty są zmiennymi latentnymi, w których udział mają w różnym stopniu zmienne mierzalne. Współczynniki ścieżek oznaczają, że status wskaźników (argumentów empirycznych) nie jest jednakowy i jego siła waha się od niskiej do wysokiej.

Skuteczność tworzą następujące zmienne: samowystarczalność (współczynnik ścieżki 0,91), spełnienie (0,84), zaradność (0,69) oraz – z wpływem ujemnym – estetyka (-0,56). Skuteczność oznacza zatem pragmatyczną orientację zmierzającą do zabezpieczenia warunków życia i realizacji celów osobistych i zawodowych, niejako kosztem dostrzegania piękna w świecie.

Rozwój duchowy, oznacza aksjologiczne ugruntowanie w wartościach wyższych, finalnych: prawdy, dobra, piękna i godności osoby. Na rozwój duchowy składają się takie zmienne, jak religia (0,89), transcendencja (0,78), personalizm (0,70) i estetyka (0,47).

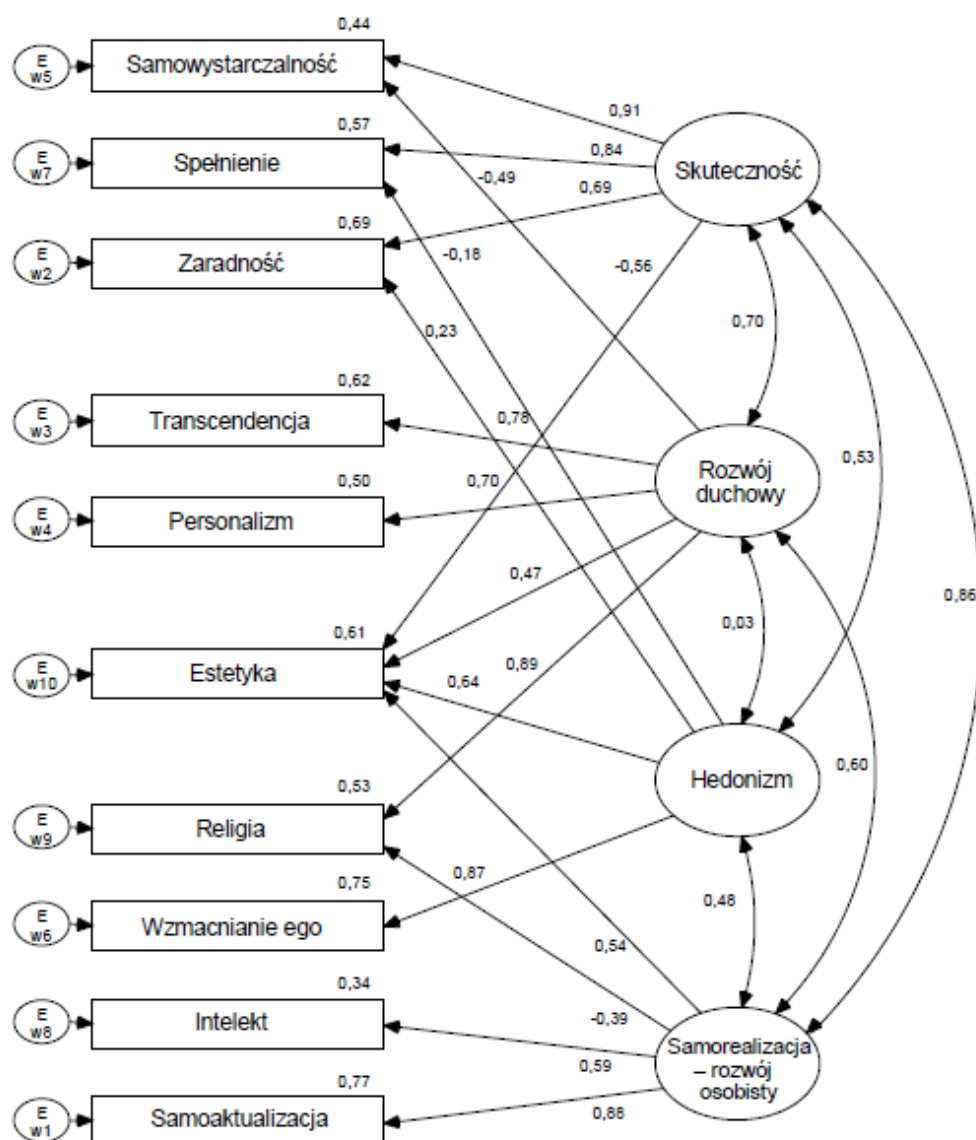
Hedonizm, oznacza kształtowanie umiejętności czerpania przyjemności z życia poprzez kontakty, prestiż, poznawanie świata, kontemplację wartości estetycznych oraz natury. Hedonizm obejmuje zatem: wzmacnianie ego (0,87), estetykę (0,64) oraz – w niewielkim stopniu – zaradność (0,23) i – z wpływem ujemnym – również spełnienie (-0,18).

Samorealizacja – rozwój osobisty, określa dążenie do spełnienia posiadanych zdolności, zdobywanie wykształcenia, kontakt z przyrodą i sztuką, niejako kosztem zaangażowania religijno-duchowego. Samorealizacja – rozwój osobisty obejmuje zatem takie zmienne empiryczne, jak samoaktualizacja (0,88), intelekt (0,59), estetyka (0,54) i – z wpływem ujemnym – religia (-0,39).

Na konstrukty pojęciowe składają się poszczególne czynniki wymienione i scharakteryzowane poniżej (por. struktura hierarchiczna modelu – Rysunek 1). Czynniki te z kolei tworzone są przez pytania skali.

Czynniki⁷ składające się na poszczególne konstrukty można zdefiniować następująco: (1) samowystarczalność – stanowi dążenie do samodzielności dzięki osiągnięciu bezpieczeństwa socjalnego, posiadania środków na życie i wykształcenia; (2) spełnienie – oznacza poczucie spełnienia uzyskiwane dzięki zaangażowaniu w realizację celów życiowych, bliskie relacje międzyludzkie, prestiż i harmonię wewnętrzną; (3) zaradność – określić można jako rozwój społeczny poprzez kształtowanie relacji z ludźmi, doskonalenie charakteru, kształtowanie umiejętności społecznych oraz dbałość o zdrowie; (4) – transcendencja jest aksjologicznym ugruntowaniem relacji międzyludzkich poprzez odniesienie do prawdy, co pozwala dążyć do pokoju, dbać o dobro i sprawiedliwość społeczną; (5) personalizm – oznacza osobistą orientację moralną, opierającą się na wartościach dobra, godności osoby i miłości jako kryteriach dokonywanych wyborów moralnych; (6) estetyka – jest rozumiana jako poszukiwanie harmonii i piękna w świecie natury i kultury, czerpanie gratyfikacji z kontaktu ze sztuką i przyrodą; (7) religia – oznacza preferowanie wartości życia duchowego, zbawienia, praktyk religijnych; oparcie w kontekście dokonywanych wyborów; (8) wzmacnianie ego – jest określone jako umacnianie pozycji społecznej poprzez dążenie do prestiżu, gromadzenie dóbr materialnych, poznawanie świata, przyjemności; (9) intelekt – jest rozumiany jako zdobywanie wiedzy, refleksja, budowanie mądrości życiowej; (10) samoaktualizacja – stanowi rozwój osobisty poprzez twórcze i zgodne z wewnętrznym potencjałem gospodarowanie wolnością wyboru, dążenie do szczęścia, rozwój zainteresowań, poszukiwanie swego miejsca w świecie.

⁷ Poszczególne czynniki zdefiniowano, opierając się na składających się na nie poszczególnych wartościach (pojedyncze modele tworzące model ostateczny zostały zamieszczone w Aneksie).

Rysunek 1. Konfirmacyjna analiza czynnikowa: model akceptowanych wartości (współczynniki standaryzowane).

$$\chi^2/df = 0,587$$

$$df = 18$$

$$p = 0,912$$

$$RMSEA = 0,000$$

$$PCLOSE = 0,999$$

$$GFI = 0,993$$

$$AGFI = 0,978$$

$$N\text{Hoeltera } (0,05) = 913$$

DYSKUSJA

W przeszłości podejmowano wiele prób kategoryzacji treściowej wartości (Brzozowski, 2007). Były one dokonywane zarówno na podstawie analiz teoretycznych inspirowanych myślą filozoficzną (np. Allport, 1937; Brzozowski, 2007), jak i empirycznych (Rokeach, 1973; Schwartz, 2001; Ciecuch, 2013). Dążenie do uzyskania uniwersalnego modelu wartości stanowi myśl przewodnią wieloletnich badań Schwartza (2001), który wielokrotnie testował za pomocą confirmacyjnej analizy czynnikowej szereg modeli zgodnych z założeniami teoretycznymi i wynikami badań dotyczących struktury podstawowych ludzkich wartości (Schwartz i Boehnke, 2004). Warto zwrócić uwagę, że wyróżnione 10 typów czy też kategorii wartości nie są od siebie niezależne. Ponadto Schwartz (1992) wyróżnia cztery metakategorie wartości (por. Brzozowski, 2007).

W modelu prezentowanym w artykule udało się wyodrębnić zarówno typy wartości, jak i metakategorie wartości (por. Schwartz i Boehnke, 2004; Brzozowski, 2007).

Analiza uzyskanych wyników w odniesieniu do rezultatów Schwartza (1992, 2001), który wyróżnił 10 kategorii wartości oraz cztery metakategorie powstałe z uporządkowania kategorii w przestrzeni za pomocą dwóch superwymiarów (por. Brzozowski, 2007; Boski, 2009), prowadzi do następujących wniosków. Otóż biorąc pod uwagę liczbę wyodrębnionych w badaniach własnych konstruktów niższego i wyższego rzędu, można zauważyć całkowitą zgodność. Jednak może to być zgodność pozorna, trzeba bowiem wziąć po uwagę i porównać zawartość treściową poszczególnych kategorii. W pierwszej kolejności przeanalizowane zostaną konstrukty niższego rzędu. Można stwierdzić, że żadna z wyodrębnionych w badaniach własnych kategorii nie odpowiada dokładnie kategoriom Schwartza. Jednakże pojawiają się pewne analogie.

Kategoria „Samoaktualizacja” wyodrębniona w badaniach własnych jest najbardziej zbliżona do kategorii Schwartza *Kierowanie sobą (Self-direction)*⁸. O ile jednak w „Samoaktualizacji” istotna jest szansa rozwijania własnych zdolności, możliwości, zainteresowań i niezależność, o tyle w *Kierowaniu sobą* są to głównie szacunek dla siebie i wybór własnych celów (Schwartz, za: Boski, 2009, s. 172). Wydaje się więc, że obie kategorie są zbliżone treściowo, choć różnie są położone akcenty w zakresie pojedynczych wartości. Pewne podobieństwo wykazują również *Kierowanie sobą* oraz „Samowystarczalność”; dotyczy to wartości „niezależny” (Schwartz) i samodzielność (badania własne).

Kategoria „Wzmacnianie ego” w modelu własnym jest w pewnym stopniu zbliżona treściowo do *Władzy (Power)* Schwartza. Warto zwrócić uwagę na to, że w obu kategoriach znajdują się podobne pojedyncze wartości. Są to: uznanie społeczne i bogactwo (u Schwartza), jak i dobra materialne i pozycja społeczna (w modelu własnym). Można też zauważyć pewną zbieżność z kategorią Schwartza *Sukces/Osiągnięcia (Achievement)*, w zakresie wartości pozycji

⁸ Polską nazwę podano za Brzozowskim (2007); Boski (2009) natomiast używa terminu „podmiotowość”, a Wojciszke (2002) – „samokierowanie”.

społecznej, tj. znaczenia prestiżu oraz sukcesu zawodowego i społecznego. W modelu empirycznym Schwartza granice pomiędzy kategoriami *Władzy* (*Power*) i *Sukcesu/Osiągnięć* (*Achievement*) nie stanowią idealnych linii prostych (jak w modelu teoretycznym), co oznacza, że mogą stanowić jeden większy typ lub niektóre z wartości należałoby przenieść do innego obszaru (Schwartz, za: Boski, 2009, s. 172). Należy jednak zwrócić uwagę, że w obrębie Wzmocnienia ego nie znalazła się władza⁹, natomiast wspomniana kategoria obejmuje wygodne życie, wartość według Schwartza należąca do *Hedonizmu* (*Hedonism*).

Wyróżniona w badaniach własnych „Religia” w głównej mierze obejmuje wartości związane z rozwojem duchowym, ale również – w mniejszym stopniu¹⁰ – wartości rodziny i patriotyzmu. Omawiana kategoria jest więc najbliższą z jednej strony *Życzliwości*¹¹ (*Benevolence*), a drugiej *Tradycji* (*Tradition*). Warto zwrócić uwagę, że zarówno w przypadku *Życzliwości*, jak i „Religii” życie duchowe jest elementem decydującym i silnie wysycającym tę kategorię. Z *Tradycją* natomiast łączy „Religię” znaczenie przypisywane praktykom religijnym, co pośrednio uzasadnia związek między *Tradycją* a religijnością (Schwartz i Huismans, 1995).

Kategoria „Spełnienie” w dosyć dużym stopniu koresponduje z *Życzliwością*, jako że w obu kategoriach znaczenie mają odnalezienie celu życiowego i swojego powołania oraz przyjaźń; chociaż w „Spełnieniu” znaczenie ma ponadto szacunek i spokój wewnętrzny, a w *Życzliwości* – miłość, odpowiedzialność, lojalność. Może to również wskazywać na pewne treściowe podobieństwo do „Personalizmu”.

Trzy wyróżnione w modelu własnym kategorie wydają się łączyć z *Uniwersalizmem* (*Universalism*) Schwartza, tj. „Intelekt”, „Estetyka” i „Transcendencja”. W obrębie obu kategorii, tj. w *Uniwersalizmie* (Schwartz) i w „Intelekcie” (badania własne), znalazła się wartość indywidualna – mądrość. Była ona jednak inaczej rozumiana. Według Schwartza (za: Boski, 2009, s. 200) mądrość to dojrzałe rozumienie życia, natomiast w narzędziu Olesia (1989) mądrość jest definiowana jako mądrość życiowa, rozwój intelektualny, szerokie perspektywy myślowe, a więc dotyczy również osobistej sprawności intelektualnej. Być może więc łączy się bardziej z kategorią *Osiągnięcia* Schwartza, w której obszarze znajdują się również takie wartości, jak inteligentny i zdolny. Pojedyncze wartości znajdujące się w obszarach wymienionych kategorii, jak pokój światowy i sprawiedliwość społeczna (Schwartz) oraz sprawiedliwość i pokój (badania własne) łączą *Uniwersalizm* z „Transcendencją”, natomiast piękno świata i jedność z naturą (Schwartz) oraz piękno i kontakt z przyrodą (badania własne) – z „Estetyką”. Jedynie wartość zdrowy (Schwartz) i zdrowie (badania własne) łączy obie kategorie, tj. *Bezpieczeństwo* (*Security*) (Schwartz) i „Zaradność” (badania własne).

⁹ Co ciekawe, chociaż trudne interpretacyjnie, znalazła się ona w kategorii Estetyka, jednakże z niskim współczynnikiem ścieżki, wynoszącym 0,20.

¹⁰ Współczynniki ścieżki wynoszą kolejno: rodzina – 0,37, patriotyzm – 0,36.

¹¹ Boski (2009) tłumaczy tę nazwę jako „Dobroć”.

Trudno znaleźć kategorie wyodrębnione w badaniach własnych, które byłyby analogiczne do tych, jakie wyróżnił Schwartz: *Przystosowania*¹² (*Conformity*) i *Stymulacji*¹³ (*Stimulation*).

Przechodząc z kolei do analizy nadrzędnych czynników można zauważyć, że pomimo identycznej liczby metakategorii u Schwartza i czynników II rzędu w badaniach własnych, trudno o znalezienie dokładnych odpowiedników w obu przypadkach. Jeśli chodzi o czynniki II rzędu wyodrębnione w omawianych badaniach, warto przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że „Estetyka” pojawia się we wszystkich czynnikach II rzędu, chociaż nie w takim samym nasileniu, a w jednym przypadku (w zakresie konstruktów Skuteczność), współczynnik ścieżki ma wartość ujemną. Z tego wynika, że czynniki II rzędu w modelu własnym nie są od siebie niezależne.

Można zauważyć jednak pewne analogie, odnosząc wyniki naszych badań do modelu Schwartza. Otóż *Rozwój duchowy* (badania własne) wydaje się analogiczny do *Przekraczania Wartości ja* (Schwartz). Z kolei *Hedonizm* i *Samorealizacja – rozwój osobisty* (badania własne) wydają się zbieżne z metakategorią wyodrębnioną przez Schwartza, określoną jako *Otwartość na zmiany*. *Skuteczność* i częściowo *Hedonizm* (badania własne) są zbliżone z *Umacnianiem ja* (Schwartz). Trudno natomiast znaleźć odpowiedniki dla *Konserwatyizmu* (Schwartz), co jednak nie jest zaskakujące, jako że trudno wskazać czynniki niższego rzędu (badania własne) analogiczne do takich kategorii, jak konformizm, tradycja czy bezpieczeństwo (Schwartz).

Analiza porównawcza własnego modelu empirycznego z modelem teoretycznym (i empirycznym) Schwartza prowadzi do wniosków o znacznej zbieżności uzyskanych rezultatów. Jest to szczególnie interesujące, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że badania były prowadzone za pomocą różnych narzędzi, w odmienny sposób konstruowanych. To skłania do dalszych poszukiwań empirycznych. Warto było sprawdzić, czy można uzyskać podobne wyniki, prowadząc badania na innych próbach. Kolejne pytanie, jakie się pojawia, jest następujące: w jakim stopniu uzyskany model (jednak odmienny od dotychczas prezentowanych) może stanowić alternatywę dla dotychczasowych modeli i kategoryzacji treściowych wartości?

Wyniki naszych badań, tylko częściowo zbieżne z rezultatami międzykulturowych badań Schwartza, sugerują, że obok 10 orientacji wartościujących (czynniki pierwszego rzędu), które w różnych kulturach i w różnych badaniach mogą ujawniać się w sposób zróżnicowany, istnieją ogólne tendencje w zakresie preferencji wartości. Wyróżnione w badaniach własnych cztery czynniki drugiego rzędu zdają się opisywać najogólniejsze tendencje motywacyjne zakorzenione w warstwie aksjologicznej, mianowicie nastawienie na adaptację (*Skuteczność*), dążenie do sensu (*Rozwój duchowy*), dążenie do przyjemności (*Hedonizm*) i indywidualizm (*Samorealizacja – rozwój osobisty*).

Oczywiście należy zwrócić uwagę, że powyższe porównania mają jedynie orientacyjny charakter; trudno bowiem wprost porównywać wyniki badań

¹² Wojciszke (2002) i Boski 2009 tłumaczą tę nazwę jako konformizm.

¹³ Polska nazwa tej kategorii to według Boskiego (2009) „poszukiwanie doznań”.

licznych grup pochodzących z różnych krajów z badaniem kilkuset osób dobranych nie według kryteriów losowych. Niemniej jednak badania Schwartza mogą stanowić i stanowią mocny punkt odniesienia właśnie dzięki silnemu umocowaniu empirycznemu.

*

Celem prowadzonych analiz nie było poszukiwanie uniwersalnej struktury wartości, ale przedstawienie propozycji klasyfikacji akceptowanych wartości, która pod pewnymi względami okazała się odmienna, a pod innymi zbliżona do empirycznego modelu wartości Schwartza (Schwartz, 2001; Schwartz i Bilsky, 1990; Schwartz i Boehnke, 2004). Należy zwrócić uwagę na ograniczenia prowadzonych badań, m.in. trudności z ekstrapolacją wniosków na populację (brak losowości próby) oraz brak kontroli wyników pod kątem zmiennej aprobaty społecznej (czego brak również w badaniach Schwartza). Jednakże proponowane wyjaśnienia i interpretacje teoretyczne wydają się pewnym głosem w dyskusji dotyczącej struktury wartości akceptowanych przez ludzi.

LITERATURA CYTOWANA

- Allport, G. W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Allport, G. W. (1968a). Values and youth. [W:] G. W. Allport (red.), *The person in psychology* (s. 155-170). Boston, MA: Beacon Press.
- Allport, G. W. (1968b). *The person in psychology*. Boston, MA: Beacon Press.
- Bedyńska, S. i Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno-SWPS.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley and Sons.
- Boski, P. (2009). *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN-Academica Wydawnictwo SWPS.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York-London: The Guilford Press.
- Brzozowski, P. (1996). *Skala Wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Brzozowski, P. (2002). Uniwersalność struktury wartości: koncepcja Shaloma Schwartz. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 27-52.

- Brzozowski, P. (2003). Problemy hierarchizacji wartości w filozofii i psychologii. [W:] J. Bartnicki (red.), *Język w kręgu wartości* (s. 43-58). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Brzozowski, P. (2007). *Wzorcowa hierarchia wartości. Polska, europejska czy uniwersalna? Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Cervone, D. (2004). The architecture of personality. *Psychological Review*, 111(1), 183-204.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- Cieciuch, J. i Davidov, E. (2011). A comparison of the invariance properties of the PVQ-40 and the PVQ-21 to measure human values across German and Polish Samples. *Survey Research Methods*, 6(1), 37-48.
- Cieciuch, J. i Schwartz, S. H. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ-40. *Journal of Personality Assessment*, 94(3), 321-328.
- Cieciuch, J. i Zaleski, Z. (2011). Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(2), 251-262.
- Frankl, V. E. (1976). *Homo patiens*. Warszawa: IW PAX.
- Goździewicz, A. (2010). *Osobowościowe i kontekstualne uwarunkowania otwartości na karierę międzynarodową u studentów ostatnich lat studiów*. Niepublikowana praca doktorska. Lublin: KUL.
- Hermans, H. J. M. i Hermans-Jansen, E. (2000). *Autonarracje. Tworzenie znaczeń w psychoterapii*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Hermans, H. J. M. i Oles [Oleś], P. K. (1994). The personal meaning of values in a rapidly changing society. *Journal of Social Psychology*, 134(5), 569-579.
- Hermans, H. J. M. i Oles [Oleś], P. K. (1996). Value crisis: Affective organization of personal meanings. *Journal of Research in Personality*, 30, 457-482.
- Hermans, H. J. M. i Oles [Oleś], P. K. (1999). Midlife crisis in men: Affective organization of personal meanings. *Human Relations*, 52(11), 1403-1426.
- Hox, J. J. i Bechger, T. M. (1998). An introduction to structural equation modeling. *Family Science Review*, 11, 354-373.
- Kofta, M. (2009). Regulacyjna Teoria Osobowości Janusza Reykowskiego a poznawcza psychologia osobowości. [W:] J. Koziński (red.), *Nowe idee w psychologii* (s. 133-160). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Konarski, R. (2009). *Modele równań strukturalnych: teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Martynowicz, E. (2004). Wartości oraz ich wpływ na działanie. [W:] E. Martynowicz (red.), *Motywy, cele, wartości. Przyczynek do zrozumienia stanu ducha i stanu umysłu współczesnych Polaków* (s. 53-81). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand-Reinhold.
- Maslow, A. H. (1971). Psychological data and value theory. [W:] A. H. Maslow (red.), *New knowledge in human values* (s. 119-136). Chicago: Gateway.
- Maslow, A. H. (1990). *Motywacja a osobowość*. Warszawa: IW PAX.
- Mischel, W. i Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing the invariances in personality and the role of situations. *Psychological Review*, 102, 246-286.
- Oleś, P. K. (1989). *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Oleś, P. K. (1995). *Kryzys „połowy życia” u mężczyzn. Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Oleś, P. [K.] (2002). Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 53-75.
- Oleś, P. K. (2009). *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Wydanie nowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Oleś, P. K. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Opoczyńska, M. (1999). Człowiek wobec wartości. [W:] A. Gałdowa (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości* (s. 151-168). Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Płużek, Z. i Oleś, P. (1990). Struktura czynnikowa wartości akceptowanych przez studentów. *Przegląd Psychologiczny*, 33(3), 615-627.
- Reykowski, J. (1988). Źródła procesów ewaluacyjnych. [W:] B. Wojciszke (red.), *Studia nad procesami wartościowania* (s. 36-53). Wrocław: Ossolineum.
- Rogers, C. R. (1964). Toward a modern approach to values: The valuing process in the mature person. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68(2), 160-167.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Scheler, M. (1954). *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*. Bern: Francke Verlag.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. [W:] M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (vol. 25, s. 1-65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (2001). Wartości. [W:] A. S. R. Manstead i M. Hewstone (red.), *Psychologia społeczna. Encyklopedia Blackwell* (s. 701-704). Warszawa: Jacek Santorski & Co Wydawnictwo.
- Schwartz, S. H. i Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 878-891.

- Schwartz, S. H. i Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38, 230-255.
- Schwartz, S. H. i Huisman, S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 88-107.
- Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O. i Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663-688.
- Tischner, J. (2001). Etyka wartości i nadziei. [W:] J. Tischner i J. A. Kłoczowski (red.), *Wobec wartości* (s. 9-132). Poznań: W drodze.
- Wojciszke, B. (1988). Wprowadzenie: wszechobecność wartościowania. [W:] B. Wojciszke (red.), *Studia nad procesami wartościowania* (s. 7-12). Wrocław: Ossolineum.
- Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

W KIERUNKU MODELU AKCEPTOWANYCH WARTOŚCI

Streszczenie. Celem tego artykułu jest optymalizacja modelu akceptowanych wartości i jego walidacja za pomocą confirmacyjnej analizy czynnikowej. Przebadano 335 studentów (229 kobiet i 106 mężczyzn) z wykorzystaniem Skali Oceny Wartości. Model akceptowanych wartości, mający dobre wskaźniki dopasowania, składa się z następujących konstruktów: (I) Skuteczność, (II) Rozwój duchowy, (III) Hedonizm, (IV) Samorealizacja – rozwój osobisty. Uzyskane wyniki zostały przedyskutowane w odniesieniu do teorii Schwartz’a.

Słowa kluczowe: wartości, analiza czynnikowa, studenci, wymiary wartości.

ANEKS

I

Wyodrębnione zmienne obserwacyjne wraz z akceptowanymi wartościami wchodzącymi w ich skład oraz wielkościami współczynników ścieżek (w konfirmacyjnych modelach podrzędnych)

- 1) **Samowystarczalność** (zabezpieczenie bytu: 0,79; samodzielność: 0,61; wykształcenie: 0,61)
- 2) **Spełnienie** (realizacja zadania życiowego: 0,56; szacunek: 0,56; przyjaźń: 0,53; spokój wewnętrzny: 0,48)
- 3) **Zaradność** (zdrowie: 0,68; życie towarzyskie: 0,68; spryt życiowy: 0,65; kształtowanie charakteru: 0,56; praca zawodowa: 0,53; umiejętność współżycia z ludźmi: 0,52)
- 4) **Transcendencja** (prawda: 0,76; sprawiedliwość: 0,68; pokój: 0,63; pomoc innym ludziom: 0,62)
- 5) **Personalizm** (dobro moralne: 0,78; godność osobista: 0,53; miłość: 0,52)
- 6) **Estetyka** (piękno: 0,70; kontakt z przyrodą: 0,64; kultura: 0,47; władza: 0,20; radość życia: 0,19)
- 7) **Religia** (wiara w Boga: 0,95; rozwój duchowy: 0,90; rodzina: 0,37; patriotyzm: 0,36)
- 8) **Wzmacnianie ego** (pozycja społeczna: 0,74; dobra materialne: 0,69; wygodne życie: 0,65; poznanie świata: 0,60)
- 9) **Intelekt** (mądrość: 0,68; wiedza: 0,58)
- 10) **Samoaktualizacja** (własny rozwój: 0,70; zainteresowania: 0,68; wolność osobista: 0,61; odnalezienie swojego miejsca w świecie: 0,56; szczęście osobiste: 0,50)

II

SKALA OCENY WARTOŚCI P. K. OLESIA

Uczestnicząc w badaniu, będziesz miał możliwość zastanowienia się nad wartościami w Twoim życiu. Różne wartości można odkrywać, cenić, wybierać, realizować. Kierując się wartościami, ustosunkowujemy się do świata i do ludzi, dokonujemy ocen. Niektóre spośród wartości wybieramy jako cele naszych dążeń. Załączony spis zawiera różne rodzaje wartości. Zaznacz na skali (od 0 do 6), w jakim stopniu każda z wartości jest dla Ciebie ważna. Skala ocen: 0 – w żadnym stopniu, 1 – w bardzo małym stopniu, 2 – w małym stopniu, 3 – w średnim stopniu, 4 – w dużym stopniu, 5 – w bardzo dużym stopniu, 6 – w największym stopniu

		w żadnym stopniu	w bardzo małym stopniu	w małym stopniu	w średnim stopniu	w dużym stopniu	w bardzo dużym stopniu	w największym stopniu
1.	DOBRO MORALNE (życie moralne, postępowanie zgodne z sumieniem)	0	1	2	3	4	5	6
2.	GODNOŚĆ OSOBISTA (poczucie własnej godności, szacunek dla siebie)	0	1	2	3	4	5	6
3.	MĄDROŚĆ (mądrość życiowa, rozwój intelektualny, szerokie perspektywy myślowe)	0	1	2	3	4	5	6
4.	MIŁOŚĆ (miłość do drugiego człowieka, dawanie i doświadczanie miłości, miłość bliźniego)	0	1	2	3	4	5	6
5.	PATRIOTYZM (umiłowanie i praca dla ojczyzny, dążenie do wolności i demokracji)	0	1	2	3	4	5	6
6.	PIĘKNO (piękno świata, kontemplacja piękna przyrody i sztuki)	0	1	2	3	4	5	6
7.	POKÓJ (pokój na świecie, świat wolny od wojen i konfliktów, spokój)	0	1	2	3	4	5	6
8.	PRAWDA (dążenie do prawdy, odkrywanie i obrona prawdy, odrzucenie fałszu)	0	1	2	3	4	5	6
9.	PRZYJAZN (posiadanie przyjaciół i bycie przyjacielem dla kogoś, kontakty z przyjaciółmi)	0	1	2	3	4	5	6
10.	RADOSĆ ŻYCIA (cieszenie się życiem, życie pełnią, przyjemności, rozrywka, humor)	0	1	2	3	4	5	6
11.	REALIZACJA ZADANIA ŻYCIOWEGO (postępowanie zgodne z wybranymi celami, realizacja powołania życiowego)	0	1	2	3	4	5	6
12.	ROZWOJ DUCHOWY (pogłębienie kontaktu z Bogiem, dążenie do doskonałości, do świętości)	0	1	2	3	4	5	6
13.	SPRAWIEDLIWOŚĆ (sprawiedliwe, równe prawa i obowiązki dla wszystkich, równość)	0	1	2	3	4	5	6
14.	SZACUNEK (szacunek i uznanie u innych ludzi)	0	1	2	3	4	5	6

15.	SZCZĘŚCIE OSOBISTE (poczucie dobrze przeżywanego życia, zadowolenie z życia i z siebie)	0	1	2	3	4	5	6
16.	WIARA W BOGA (religia, życie religijne, zbawienie)	0	1	2	3	4	5	6
17.	WIEDZA (zdobywanie, gromadzenie i posiadanie wiedzy, erudycja)	0	1	2	3	4	5	6
18.	WŁADZA (posiadanie władzy, rządzenie, kierowanie biegiem spraw i ludźmi)	0	1	2	3	4	5	6
19.	WŁASNY ROZWOJ (poznanie i rozwijanie swych zdolności, realizowanie swych możliwości)	0	1	2	3	4	5	6
20.	WOLNOŚĆ OSOBISTA (wolność wyboru, niezależność)	0	1	2	3	4	5	6
21.	DOBRA MATERIALNE (posiadanie pieniędzy, dobrobyt, majątek, bogactwo)	0	1	2	3	4	5	6
22.	KONTAKT Z PRZYRODĄ (życie blisko natury, zachwyt pięknem przyrody, turystyka)	0	1	2	3	4	5	6
23.	KSZTAŁTOWANIE CHARAKTERU (praca nad sobą, rozwijanie w sobie człowieczeństwa, pokonywanie wad)	0	1	2	3	4	5	6
24.	KULTURA (tworzenie lub korzystanie z dóbr kultury: książka, muzyka, film, teatr itp.)	0	1	2	3	4	5	6
25.	ODNALEZIENIE SWEGO MIEJSCA W ŚWIECIE (odnalezienie się w życiu, w społeczeństwie, bycie na swoim miejscu)	0	1	2	3	4	5	6
26.	POMOC INNYM LUDZIOM (bezinteresowna pomoc i praca dla innych, służenie ludziom)	0	1	2	3	4	5	6
27.	POZNANIE ŚWIATA (podróże, zwiedzanie innych krajów)	0	1	2	3	4	5	6
28.	POZYCJA SPOŁECZNA (wysokie stanowisko, prestiż, sukces zawodowy i społeczny)	0	1	2	3	4	5	6
29.	PRACA ZAWODOWA (praca w zawodzie, mieć dobrą pracę, zadowolenie z pracy)	0	1	2	3	4	5	6
30.	RODZINA (założenie rodziny, szczęście rodzinne, dobre wychowanie dzieci)	0	1	2	3	4	5	6
31.	SAMODZIELNOŚĆ (usamodzielnienie się w życiu, samowystarczalność)	0	1	2	3	4	5	6
32.	SPOKOJ WEWNĘTRZNY (harmonia, wolność od wewnętrznych konfliktów)	0	1	2	3	4	5	6
33.	SPRYT ŻYCIOWY (umiejętność ustawienia i urządzenia się w życiu, łatwa adaptacja)	0	1	2	3	4	5	6
34.	UMIEJĘTNOŚĆ WSPÓŁŻYCIA Z LUDŹMI (tolerancja, otwartość, życzliwość, zrozumienie)	0	1	2	3	4	5	6
35.	WYGODNE ŻYCIE (życie przyjemne, łatwe, bez wysiłku i problemów)	0	1	2	3	4	5	6
36.	WYKSZTAŁCENIE (zdobycie wykształcenia, ukończenie studiów)	0	1	2	3	4	5	6
37.	ZABEZPIECZENIE BYTU (zdobycie niezbędnych środków materialnych do życia, mieszkanie)	0	1	2	3	4	5	6
38.	ZAINTERESOWANIA (rozwijanie zainteresowań, hobby)	0	1	2	3	4	5	6
39.	ZDROWIE (sprawność fizyczna i umysłowa, korzystny wygląd, sport, zdrowe środowisko)	0	1	2	3	4	5	6
40.	ŻYCIE TOWARZYSKIE (przebywanie z ludźmi, rozmowy, kontakty towarzyskie)	0	1	2	3	4	5	6